

James Holland

Het verdriet van Italië

Het oorlogsjaar 1944-1945

Vertaald door
Corrie van den Berg

Ambo|Manteau

In de lente van 1944 was Hitlers Derde Rijk, dat aan het begin van de oorlog op zo spectaculaire wijze was uitgedijd, weer aan het krimpen. In het oosten won het Rode Leger van de Sovjets terrein en stond op het punt de Krim te heroveren, terwijl de geallieerden zich in het westen opmaakten om Frankrijk binnen te vallen. De asmogendheden waren Noord-Afrika al kwijtgeraakt en in de voorgaande zomer ook Sicilië. Mussolini, de fascistische dictator van Italië, was afgezet en op 8 september 1943 hadden de Italianen zich aan de geallieerden overgegeven. Op de zuidpunt van het schiereiland bevonden zich al Britse troepen toen de invasiehoofdmacht van de geallieerden op de ochtend na de Italiaanse wapenstilstand landde bij Salerno, ten zuiden van Napels. Daarmee begon een langdurige, bloedige veldtocht die onzegbaar leed teweegbracht. Zeven maanden van vechten, in hoofdzaak op het moeilijke terrein rond de stad Cassino, leidden tot ongekende verwoesting.

In mei 1944, toen de Italiaanse winter voorbij was, waren de geallieerden gereed om met hernieuwde energie door te stoten naar Rome. Toen het strijdterrein zich naar het noorden verplaatste, raakte heel Italië in de greep van de campagne die in de nauwe laars woedde. Dat jaar, van mei 1944 tot het einde van de oorlog bijna exact een jaar later, werd een van de verschrikkelijkste uit de Italiaanse geschiedenis.

Inhoud

Kaarten 11

Voornaamste personen die in het boek een rol spelen 23

Proloog 27

I DE WEG NAAR ROME

- 1 Aan de vooravond van de slag, mei 1944 41
- 2 De slag begint, 11-12 mei 1944 56
- 3 Churchills opportunisme 61
- 4 Een trage terugtocht 70
- 5 Frustraties 80
- 6 Tussen de duivel en de diepbloeiwe zee 91
- 7 Meesters van het luchtruim 107
- 8 Verwoede strijd bij Cassino, 13-16 mei 1944 117
- 9 Een nieuwe orde 127
- 10 De Gustavlinie doorbroken, 17-18 mei 1944 138
- 11 *Achtung Banditen!* 146
- 12 Verwarring, 18-23 mei 1944 160
- 13 De uitbraak, 23-26 mei 1944 173
- 14 Generaal Clarks ommezwaai, 26-30 mei 1944 186
- 15 De val van Rome, 1-5 juni 1944 203

II EEN BARBAARSE ZOMER

- 16 Het noorden 221
- 17 De problemen van een generaal, juni 1944 236
- 18 De tyfoon trekt noordwaarts 249
- 19 Het doorbreken van de Albertlinie, 20-30 juni 1944 258
- 20 Politiek en oorlog 273

- 21 Meningsverschillen 284
- 22 Zomerhitte, juli 1944 295
- 23 Het oversteken van de Arno, juli-augustus 1944 310
- 24 Koerswijziging, augustus 1944 322
- 25 Vertwijfeling, augustus 1944 335
- 26 De Gotenlinie, 25 augustus-1 september 1944 347
- 27 De tragedie van Gemmano, 1-12 september 1944 363
- 28 Bergpassen en bloedige toppen, 12-21 september 1944 374

III DE 'WINTER OF DISCONTENT'

- 29 De dood in de bergen, 22-29 september 1944 395
- 30 Achtergronden van de massaslachting 411
- 31 Regen, modder en misère I, 1-14 oktober 1944 421
- 32 Regen, modder en misère II, 15-31 oktober 1944 439
- 33 Het lot van de infanterist, november 1944 453
- 34 Crisis onder de partizanen, november-december 1944 468
- 35 Een witte kerst, december 1944 480

IV EINDSPEL

- 36 Patstelling, januari-februari 1945 499
- 37 Voorbereidingen, februari-april 1945 512
- 38 Het laatste offensief, 9-20 april 1945 529
- 39 Het einde van de oorlog in Italië, 21 april-2 mei 540

- Naschrift 553
- Dankbetuiging 565
- Afkortingen en glossarium 567
- Noten 569
- Bibliografie 580
- Lijst van illustraties 599
- Register 602

Voornaamste personen die in het boek een rol spelen

- Cosimo Arrichiello** Voormalig Italiaans soldaat bij de vierde Someggiata-veldbatterij, als landarbeider schuilend in het dal van de Stura ten zuiden van Turijn
- John Barton** Brits officier en SOE-agent in Italië
- Sam Bradshaw** Brits verkenningssoldaat bij het 6de Royal Tank-regiment, 7de pantserbrigade
- Kendall Brooke** Zuid-Afrikaans subaltern officier bij de Royal Natal Carbineers, 6de Zuid-Afrikaanse pantserdivisie
- Friedrich Büchner** Duits artillerieofficier in opleiding bij de 98ste infanteriedivisie
- Albert Burke** Amerikaans ‘master sergeant’ bij het divisiehoofdkwartier van de 92ste (Buffalo-)infanteriedivisie
- Ion Calvocoressi** Brits adjudant van generaal Oliver Reese op het tactisch hoofdkwartier van het Britse achtste leger
- Carla Capponi** Italiaans burger en lid van de in Rome gevestigde verzetsbeweging GAP Central
- Eugenio Corti** Italiaans eerste luitenant bij het 14de artillerieregiment van de Nembo-divisie van het CIL, later de Folgore-gevechtsgroep
- Carla Costa** Italiaans burger en spionne voor de Duitse inlichtingendienst (Abwehr)
- William Cremonini** Italiaans sergeant bij de Bir el Gobi-compagnie, de persoonlijke lijfwacht van Alessandro Pavolini
- Antonio Cucciati** Italiaans tiener en paratroeper bij het Nuotati e Paracadutisti-bataljon van het elitemarinekorps Decima MAS
- Elena Curti** Italiaans burger en onwettige dochter van Benito Mussolini, werkzaam voor de regering van de RSI
- Charles Dills** Amerikaans gevechtspiloot bij het 552ste squadron, 27ste Fighter Bomber Group
- Hugh ‘Cocky’ Dundas** Brits vliegenier, luitenant-kolonel op het hoofdkwartier van de Desert Air Force, 244ste wing, bevelvoerend officier van de 244ste wing van de RAF

- Clara Duse** Italiaans burger, woonachtig in Triëst
- Tom Finney** Brits soldaat bij de 9de Queen's Royal Lancers, 78ste divisie
- Dick Frost** Zuid-Afrikaans soldaat bij het D-eskadron van de Royal Natal Carbineers, 12de gemotoriseerde infanteriebrigade, 6de Zuid-Afrikaanse pantserdivisie
- Martha Gellhorn** Amerikaans freelancejournaliste en oorlogscorrespondente voor *Collier's Magazine*, (van haar echtgenoot vervreemde) vrouw van de schrijver Ernest Hemingway
- Tini Glover** Maori-sergeant bij het 28ste Maori-bataljon, 2de Nieuw-Zeelandse divisie
- Hans Golda** Duits bevelvoerend officier van de 8ste batterij van het 71ste 'Werfer'-regiment
- Reg Harris** Brits sergeant bij het 3de bataljon van de Coldstream Guards
- Stephen Hastings** Brits verbindingsofficier bij No 1 Special Force van de SOE in Piacenza
- Hamilton Howze** Amerikaans commandant bij het 13de pantserbataljon, later commandant van Combat Command B van de 1ste pantserdivisie
- Willi Holtfreter** Duits gevechtspiloot bij gevechtsgroep III/1G 53
- Jupp Klein** Duits commandant van de pionierscompagnie van de 1ste valschermpjesdivisie
- Hans-Jürgen Kumberg** Duits paratroeper bij het 4de valschermpjesregiment, 1ste valschermpjesdivisie
- Norman Lewis** Brits inlichtingenofficier bij de 412de Field Security Service
- Franz Maassen** Duits onderofficier bij het 22ste bataljon, 994ste infanterieregiment, 278ste infanteriedivisie
- Lader Miserocchi** Italiaans partizanencommandant bij het 2de bataljon van de 8ste Garibaldibrigade; diende later bij de 28ste Garibaldibrigade
- Peter Moore** Brits officier bij het 2/5de bataljon van het Leicestershire-regiment
- Ken Neill** Nieuw-Zeelands commandant bij het 225ste tactische verkenningssquadron van de RAF
- Iris Origo** Italiaanse van Iers-Amerikaanse afkomst, woonachtig in de Val d'Orcia in Zuid-Toscane
- Cornelia Paselli** Italiaans burger, woonachtig in de omgeving van de Monte Sole
- Francesco Pirini** Italiaans burger, woonachtig in de omgeving van de Monte Sole
- Pasua Pisa** Italiaanse boerin, woonachtig op de Monte Rotondo, dicht bij Amaseno
- Italo Quadrelli** Italiaans burger, woonachtig in Onferno bij Rimini
- Walter Reder** Duits bevelvoerend officier bij het 14de verkenningbataljon, 16de Waffen-ss

- Gianni Rossi** Italiaans partizaan, vicecommandant van de Stella Rossa op Monte Sole
- Vladek Rubnikovitsj** Pools pelotonscommandant bij het 2de eskadron van het 12de Lancers verkenningsregiment, 3de Karpatische divisie, 2de Poolse korps
- Emilio Sacerdote** Italiaans partizaan van joodse afkomst in Piemonte
- Ray Saidel** Amerikaans soldaat eerste klas bij de G-compagnie van het 1ste pantserregiment, 1ste pantserdivisie
- Rudi Schreiber** Duits genist bij het pioniersbataljon van de 16de Waffen-ss pantsergrenadierdivisie
- Stan Scislovski** Canadees soldaat bij het Perth-regiment, 11de infanteriebrigade, 5de Canadese pantserdivisie
- Willfried Segebrecht** Duits bevelvoerend officier bij de 1ste compagnie van het 16de verkenningsbataljon, 16de Waffen-ss
- Eric Sevareid** Amerikaans omroepjournalist en oorlogscorrespondent voor CBS
- Hans Sitka** Tsjechisch-Duits onderofficier bij het Oostregiment
- Carlo Venturi** Italiaans partizaan van de Stella Rossa en later van de 62ste Garibaldibrigade
- Roberto Vivarelli** Italiaans vrijwilliger bij de Bir el Gobi-compagnie
- Ernest Wall** Brits radio-operator en boordschutter bij het 1ste squadron van de Zuid-Afrikaanse luchtmacht
- Bucky Walters** Amerikaans sergeant bij de H-compagnie van het 135ste infanterieregiment, 34ste infanteriedivisie
- Bob Wiggans** Amerikaans bevelvoerend officier bij de D-compagnie, 1ste bataljon, 338ste infanterieregiment, 85ste (Custer-)infanteriedivisie
- Ted Wyke-Smith** Brits officier bij de 281ste Field Park-compagnie, 214de veldcompagnie, 78ste divisie Royal Engineers
- Georg Zellner** Duits bevelvoerend officier bij het 3de bataljon, 'Hoch-und-Deutschmeister'-rijksgrenadierregiment (44ste infanteriedivisie)

Proloog

Donderdag 23 maart 1944, even voor tweeën in de middag. De stad Rome baadde in de lentezon en de temperatuur was dat jaar nog niet eerder zo hoog geweest. Mogelijk was de belofte van de zomer bevorderlijk voor de stemming van de meerderheid van de Romeinen, maar de warmte had niets aangenaams voor de tweeëntwintigjarige Carla Capponi, of 'Elena' zoals ze bij haar medepartizanen bekendstond. Ze omklemde het pistool in haar zak en had het gevoel dat ze op deze mooie dag in haar mannenregenjas heel erg opviel.

Een paar uur eerder was ze te zenuwachtig geweest om zelfs maar een slok bier te nemen of de aardappels te eten die hun middagmaaltijd vormden. Zij en haar vriend, Rosario 'Paolo' Bentivegna, en twee andere partizanen van de Romeinse verzetsgroep GAP Central – Gruppi di Azione Patriottica Centrale – hadden hun aardappels in de steek gelaten om zich naar de schuilplaats bij het Colosseum te spoeden. Daar had Paolo de oude vuilniskar opgehaald die de vorige dag gestolen was en waarin nu een zelfgemaakte bom van achttien kilogram TNT verstopt zat, voorzien van een vijftigsecondenontsteking. De bom was zwaar genoeg om een heel gebouw te verwoesten, maar de *gappisti* waren van plan om ook nog mortieren en geweren bij hun aanslag te gebruiken. Carla had opdracht gekregen vier mortieren uit de schuilplaats te halen en naar medepartizaan Francesco te brengen, die er in de Via del Traforo op wachtte. Ze had de mortieren, verstopt in een doodgewone boodschappentas, tot haar opluchting veilig afgeleverd en daarna een blik geworpen in de Via Rasella toen ze daar langsliep. De straat lag er verlaten bij; Paolo was met zijn zwaarbeladen vuilniskar nog niet op de afgesproken plek aangekomen.

Carla was de Via del Traforo verder af gelopen en nu stond ze te wachten bij het kantoor van dagblad *Il Messagero*. Ze zag een andere partizaan, Pasquale, bij een krantenkiosk staan. Misschien zag hij aan haar strakke gezichtsuitdrukking hoe zenuwachtig ze was, want hij knipoogde geruststellend.

Zij bevonden zich in ieder geval beiden in de juiste positie; Pasquale moest Carla een seintje geven als de Duitsers eraan kwamen. Dan moest ze rechtsaf de Via del Tritone in lopen, een doorgangsweg die evenwijdig aan de Via Rasella liep, en na driehonderd meter opnieuw afslaan, de Via delle Quattro Fontane

in, ook een hoofdstraat, en die aflopen tot aan het andere uiteinde van de Via Rasella. Daar zou ze Paolo opwachten, met de regenjas om over zijn vuilnis-mannenuniform aan te trekken, zodat ze misschien veilig konden ontsnappen.

Ze bekeek de krant die in een vitrine bij de ingang van *Il Messagero* was opgehangen, terwijl ze Pasquales weerspiegeling in het glas tersluiks in de gaten hield. Dicht bij haar, onbehaaglijk dichtbij, stonden twee mannen, overduidelijk politiemannen in burger. Haar hart ging als een razende tekeer. In de krant werd uitgebreid aandacht besteed aan de uitbarsting van de Vesuvius, maar terwijl haar ogen over de regels gingen, was ze zich ervan bewust dat er te veel tijd verstreek. Waarom had Pasquale haar nog geen teken gegeven? En waar bleven die ss'ers? De hele operatie was opgebouwd rond de Teutoonse regemaat waaraan de Duitsers strak vasthielden: elke dag weer marcheerde dezelfde colonne – bestaande uit ongeveer 160 man van de 11de compagnie van het 3de bataljon van het ss-politieregiment Bozen – door het centrum van de stad op weg naar de kazerne na ochtendlijke schietoefeningen bij de bekende Romeinse brug, de Ponte Milvio. Onder het zingen van ‘*Hupf, Mein Mädle!*’ marcheerden ze ook door de tamelijk smalle en rustige Via Rasella.

Het werd kwart over twee. Tien voor half drie. Half drie. Om kwart voor drie was er nog altijd geen spoor van de manschappen te bekennen. De politiemannen in burger kwamen naar Carla toe. Ze omknelde het pistool in haar zak nog steviger. ‘Neemt u me niet kwalijk, signorina,’ zei de ene. ‘Wacht u soms op iemand?’ Heel even stond ze als aan de grond genageld, maar toen zei ze, ja, ze wachtte op haar verloofde. Hij werkte in het Palazzo Barberini, voegde ze eraan toe. Toen begon ze over de uitbarsting van de Vesuvius te praten; over de ramp die Napels mogelijk boven het hoofd hing. Dit leek te helpen. Ze voelde zich ineens een heel stuk kalmer en toen een van de twee mannen op scherpe toon informeerde waarom ze op zo’n warme dag een regenjas droeg, antwoordde ze dat die van haar verloofde was, dat ze er een vlek uit had laten halen en dat ze hem straks aan hem zou teruggeven.

Toen zag ze dat Pasquale haar kant uit kwam. ‘Hoe laat is het?’ vroeg ze aan de politiemannen. ‘Dertien voor drie,’ antwoordde de een. O, zei ze, dan moest ze weg. Ze haastte zich bij hen vandaan en passeerde Pasquale, die iets tegen haar mompelde wat ze niet kon verstaan. Maar ze wist dat ze zich niet mocht omdraaien en liep, in de veronderstelling dat hij haar het teken gaf om in actie te komen, de Via del Tritone in en vervolgens de Quattro Fontane om haar positie voor de aanslag in te nemen.

Op de hoek van de Via Rasella aangekomen, zag Carla Paolo ergens halverwege staan vegen; de vuilniskar stond midden op straat. Ze had verwacht dat de ss-colonne aan het einde van de straat te zien zou zijn, maar dat was niet zo. Ze had geen idee wat er verkeerd kon zijn gegaan. Ze was een van de in totaal slechts twaalf leden van GAP Central en ze wist dat hun kansen om veilig weg te

komen na het plegen van zo'n grote aanslag niet al te groot waren. Het leven in Rome was steeds gevaarlijker aan het worden; behalve de Gestapo maakte ook de neofascistische geheime politie jacht op hen. Daarnaast bestond er een uiterst kwaadaardige bende fascistische burgerwachten, die kort na de Duitse bezetting in de herfst van 1943 in het leven was geroepen als 'speciale politie-eenheid' ter bestrijding van de partizanen. Deze eenheid, naar de leider Pietro Koch de Kochbende genaamd, was inmiddels berucht om zijn meedogenloze wraakzucht; wie in hun klauwen viel, werd bruut gemarteld.

De *gappisti* hadden zich niet veel gelegen laten liggen aan het toegenomen risico, maar net als alle andere partizanen van GAP Central beseftte Carla dat de geplande aanslag in de Via Rasella de riskantste was tot nu toe. Toen ze de afgelopen nacht naast Paolo in hun schuilplaats had gelegen, moest ze zichzelf eraan herinneren waarom ze aan zo'n actie meedeed. In de stilte en het donker had ze zich de verschrikkingen en de onrechtvaardigheid van de oorlog voor de geest gehaald, alle verwoestingen die werden aangericht, de ontreddering in het hele land. Ze dacht aan haar kameraden die waren doodgeschoten en gemarteld, aan alle mensen die gedeporteerd waren en van wie daarna niets meer was vernomen, aan alle kameraden die al gesneuveld waren bij gevechten in Rusland, Griekenland, Joegoslavië; ze dacht aan haar neef Amleto, die bij El Alamein was gedood. Die gedachten hadden haar gesterkt in haar beslissing, maar haar angst was er niet minder op geworden. Ze wist dat ze niet op genade hoefden te rekenen als ze gepakt werden.

Nu zag ze dat er kinderen aan het voetballen waren in de tuin van het Palazzo Barberini aan de overkant van de straat. De vreselijke gedachte dat de kinderen het slachtoffer konden worden van de bomexplosie bracht haar ertoe over te steken en tegen ze te schreeuwen: 'Jullie mogen niet voetballen in deze tuin! Hup naar huis, ga je huiswerk maken!' Blijkbaar hoorden ze iets in haar stem wat hen deed besluiten er ogenblikkelijk vandoor te gaan.

De minuten verstreken. Nog steeds niets te zien. Wat kon er fout zijn gegaan? Terwijl ze bij de poort van het Palazzo Barberini stond te wachten, zag ze dezelfde politiemannen in burger van daareven weer op haar af komen. Het was inmiddels iets na half vier, meer dan anderhalf uur na het tijdstip van de geplande bomexplosie. 'Bent u hier nu nog?' vroegen ze. Haar verloofde was in de officiersclub in het palazzo, zei ze, vurig hopen dat ze Paolo en zijn vuilniskar, honderd meter bij haar vandaan, niet zagen. Ze kon daar niet naar binnen, legde ze uit, want de club was alleen voor mannen toegankelijk en dus moest ze wachten. 'We houden u wel gezelschap,' zeiden ze.

Carla, inmiddels doodsbenauwd dat alles mis zou gaan, was de wanhoop nabij toen ze aan de overkant van de Quattro Fontane een bejaarde vriendin van haar moeder ontwaarde. Ze verontschuldigde zich tegenover de politiemannen, stak gehaast de straat over en waarschuwde de vrouw na een korte begroeting dat ze moest maken dat ze wegkwam.

Juist op dat moment zag ze een van de andere partizanen in de richting van Paolo lopen. Terwijl hij langsliep, zag Carla eindelijk de colonne ss'ers aan de andere kant de Via Rasella in marcheren. Met ingehouden adem keek ze toe terwijl ze ritmisch stampend – maar niet zingend, zoals anders – op Paolo en de vuilniswagen afkwamen en de straat vulden tot Paolo door de marcherende colonne aan het zicht onttrokken werd.

Ze stond nog steeds naar hem te speuren toen hij opeens naast haar opdook. De voorste rijen van de stoet hadden haar kant van de Via Rasella bijna bereikt. Ze gaf Paolo de regenjas, die hij haastig over zijn overal aanschoot, precies op het moment dat ze de twee politiemannen in burger, die haar niet uit het oog hadden verloren, aanstalten zag maken om de straat over te steken. Ze trok haar pistool, maar een passerende bus kwam tussen hen in.

En toen ontplofte de bom.

Het was een geweldige explosie, die het hele stadscentrum op zijn grondvesten deed schudden. Daarna volgde er een enorme schokgolf die Carla en Paolo naar voren blies en de bus aan het einde van de Via Rasella opzijduwde. De politiemannen zetten het op een lopen en Carla en Paolo sprintten de andere kant uit, terwijl kogels uit de geweren van de ss'ers die zich aan het hoofd van de stoet bevonden aan alle kanten om hen heen knalden en ketsten, en stukken steen en stucwerk van de gebouwen op hen neerregenden. Achter hen ontploften de mortieren, maar ze bleven doorsprinten, rennend voor hun leven, totdat de geluiden van het inferno uiteindelijk verstomden.

Diezelfde donderdag in maart bleek ook een belangrijke dag aan het hoofdfront te zijn. Ongeveer honderd kilometer ten zuidoosten van Rome lag het stadje Cassino, met erboven uittorend de resten van het zesde-eeuwse benedictijnenklooster Monte Cassino. Door zijn ligging, met aan de ene kant hoge, ruige pieken, die oostwaarts doorliepen naar de Adriatische kust, en aan de andere kant de vlakke Lirivallei en opnieuw bergen die zich tot aan de westkust uitstrekten, vormde Monte Cassino de toegangspoort tot de weg naar Rome en de belangrijkste schakel in de Duitse Gustavlinie, een verdedigingsbarrière die als een gordel om de taille van Italië sloot.

Sinds januari hadden de geallieerden herhaaldelijk geprobeerd een doorgang te forceren, maar door de formidabele tegenstand van de vijand waren hun pogingen op niets uitgelopen. Op het moment dat het stof en het puin van de explosie in de Via Rasella op die zonnige lentemiddag neerdaalden, stonden de geallieerden op het punt hun derde poging tot verovering van Cassino en de erboven gelegen Kloosterheuvel te staken.

Dat de geallieerde aanval nu bijna was afgeslagen, had veel te maken met de koppige verdediging door de Duitse 1ste valschermjagerdivisie. Tot die verdedigers behoorde de negentienjarige paratroeper Hans-Jürgen Kumberg. Hij was in Ventspils in Litouwen uit Duitse ouders geboren. In 1939, toen Rusland

op het punt stond de Baltische staten te bezetten, was het gezin verhuisd naar Posen in het door de Duitsers bezette Polen en Hans-Jürgen had hier, in juni 1943, zijn school afgemaakt. Enthousiast geworden door een film over de acties van valschermjagers op Kreta in mei 1941 had hij zich met zijn zeventien jaar meteen gemeld voor dienst bij de paratroepers. Nog voor de kerst van dat jaar had hij zijn training met succes afgerond en werd hij naar de Adriatische kust gestuurd waar de valschermjagers op dat moment Ortona nog verdedigden. Het was nu een maand geleden dat Hans met de divisie in Monte Cassino was aangekomen, op tijd voor de derde slag om Cassino.

De Duitse verdedigers hadden hier met aan waanzin grenzende dapperheid en vasthoudendheid gestreden sinds de geallieerden in september van het jaar daarvoor bij Salerno waren geland. Bij het terugtrekken over rivieren en door bergen, met netwerken van mijnen, boobytraps en prikkeldraad, hadden ze verbitterd gestreden om elke centimeter terrein. Gedurende november en december hadden ze standgehouden bij de smalle Mignanokloof, slechts ongeveer 15 kilometer ten zuiden van Monte Cassino, alvorens zich in januari te verschansen achter de Gustavlinie, een linie met sterke verdedigingsposities, waarvan Monte Cassino de belangrijkste was. Geholpen door het extreem natte en koude winterweer hadden ze die maand en opnieuw in februari de geallieerden belet om door te breken naar de bredere vallei erachter die naar Rome voerde. De eerste twee slagen om Cassino behoorden tot de meest verbitterde en bloedige gevechten in de oorlog tot dan toe.

In de afgelopen vier lange weken had Hans-Jürgen nog niet eens kans gehad volledig tot zich te laten doordringen hoe hoog hij in de bergen zat of hoe dominant de positie was van het klooster dat op de Lirivallei uitkeek. Zijn divisie had Cassino in het holst van de nacht van 20 op 21 februari bereikt. Aan de voet van de Kloosterheuvel moesten ze uit de trucks stappen en zo stil als ze maar konden – ondanks hun zware bepakking en uitrusting – te voet verder via een ravijn met steile wanden naar een richel ongeveer anderhalve kilometer voorbij en boven de ruïnes van het klooster. De grond onder hun voeten was nat, het was bitterkoud en het was een lastige klim; maar hoe moeilijk het ook was om voorraden en materieel zo hoog op het Cassino-massief te krijgen, één ding was zeker: het imposante, hooggelegen terrein bood de verdedigers een overweldigend voordeel. De Kloosterheuvel rees steil op boven de stad zelf, als een wachter, en was met zijn hoogte van ruim tweehonderd meter een formidabel obstakel voor aanvallers. Maar vergeleken bij de bergketen erachter was de Kloosterheuvel toch niet meer dan dat: een heuvel die in het niet viel bij de bijna 1700 meter hoge Monte Cairo.

In de Lirivallei hadden de verdedigers dijken vernield en waterlopen verlegd om grote delen onder water te zetten, zodat het dal vrijwel ontoegankelijk werd voor voertuigen, met name zware trucks en tanks. Ongeveer 25 kilometer zuidelijk van het dal waren eveneens bergen: het Auruncigebergte met toppen tot

zo'n 1500 meter, bijna net zo hoog als de machtige pieken in het binnenland. Langs deze posities had de Duitse genie, met hulp van Italiaanse dwangarbeiders, een netwerk aangelegd van bunkers en geschutseplacements, mijnen en prikkeldraadversperringen. En vanaf deze posities hadden de verdedigers de geallieerde opmars naar Rome meer dan twee maanden kunnen tegenhouden.

Toen de dageraad aanbrak, kon Hans-Jürgen maar net de vergruizelde resten van het klooster in de dichte mist onderscheiden; van het dal eronder en de Monte Cairo erachter was niets te zien. Zoals Hans-Jürgen weldra ontdekte, bevond hij zich in een van de meest desolate en gewelddadige oorden ter wereld. Het harde gesteente, de uiterst steile berghellingen en het overspoelde dal eronder vormden een bijna onoverkomelijke barrière voor de superieure vuurkracht van de geallieerden. In Cassino moest elke meter – elke centimeter – veroverd of verdedigd worden door de mannen die zo ongelukkig waren in deze uitputtingsslag te zijn beland.

Het klooster dat slechts een week voor Hans-Jürgens komst door de geallieerden was verwoest, was slechts een van de vele plekken die het moesten ontgelden. Slachtoffers van de gevechten die een week eerder hadden plaatsgevonden, lagen nu overal verspreid voor de plek waar Hans-Jürgen zich ophield; overal waar hij keek, waren doden. De verderfelijke stank van rottende, gezwollen lijken die boven het gehavende landschap hing, was niet te harden. Hans-Jürgens regiment bevond zich op een smalle richel, aangeduid als Heuvel 445, ongeveer vierhonderd meter noordelijk van de verwoeste abdij. Overdag bleef hij op zijn post; de top van de berg was dan voortdurend aan het zicht onttrokken door het stof en de rook van granaatvuur en van Britse rookgranaten. 's Avonds hadden ze de mogelijkheid om omzichtig terug te keren naar de boerderijruïne die als hoofdkwartier van de compagnie fungeerde, of om de heuvel af te dalen om nieuwe munitie en voorraden te halen.

Bij zijn komst was er sprake geweest van een soort pauze in de gevechten, maar desondanks ontploften er onophoudelijk granaten, mortieren en bommen en waren er sluipschutters actief. Geen van beide kanten kon het zich veroorloven de aandacht te laten verslappen en zoals de Duitse para's vrijwel onmiddellijk hadden ondervonden, moesten ze voortdurend op hun hoede zijn. Ze hadden de 1/9de Gurkha Rifles tegenover zich, die bij de Duitse troepen berucht waren vanwege hun meedogenloosheid. 's Nachts werd er over en weer minder geschoten, maar soms hoorde Hans-Jürgen het gegil van kameraden wanneer Gurkha's een Duitse buitenpost hadden beslopen en met hun kromme *kukri*-messen dood en verderf zaaiden. De angst om door deze taaie vechtersbazen uit de bergen gekeeld te worden, werkte de parachutisten danig op de zenuwen. Hans-Jürgen durfde 's nachts in elk geval geen oog dicht te doen, uit vrees dat een dergelijk lot hem zou treffen. Hij was voortdurend alert en de spanning was bijna ondraaglijk.

Een week eerder was de strijd in alle hevigheid losgebarsten. De ochtend van 15 maart was helder en zonnig begonnen, maar omstreeks half negen hoorden Hans-Jürgen en zijn kameraden het gedreun van talloze vliegtuigen; met open mond keken ze toe terwijl het luchtruim zich vulde met geallieerde bommenwerpers. Ze kwamen de stad Cassino verpulveren: bijna 800 vliegtuigen wierpen meer dan 1000 ton aan bommen af. Toen de vliegtuigen weer weg waren en het stof was neergeslagen, lag het stadje compleet in puin. En opnieuw deed zich een ironisch feit voor: de puinhopen bleken gemakkelijker te verdedigen dan de stad toen die nog overeind stond, zoals de Nieuw-Zeelandse troepen die er na het bombardement op af werden gestuurd tegen een zeer hoge prijs ontdekten. Bovendien was het de Britse 4de Indiase divisie niet gelukt om vorderingen te maken op de route om de Kloosterheuvel heen. Hans-Jürgen Kumberg en zijn medesoldaten hadden keihard en dapper tegenstand geboden en zelfs enig respect afgedwongen bij hun vijanden, die hen als 'Groene Duivels' waren gaan betitelen.

Op de avond van deze 23ste maart reed generaal sir Harold Alexander, de opperbevelhebber van de geallieerde strijdkrachten in Italië, naar het front om persoonlijk de situatie op het slagveld in ogenschouw te nemen. De Nieuw-Zeelandse commandant, generaal Freyberg, en de bevelhebber van het Amerikaanse Vijfde Leger, generaal Mark Clark, hadden hem beiden geadviseerd om de derde slag om Cassino onmiddellijk te staken. Omdat hij inzag dat verdere aanvalsacties inderdaad geen zin zouden hebben, volgde Alexander hun raad op. De Duitsers hadden opnieuw een defensieve zege geboekt. Het viel niet mee om dit te accepteren in een tijdperk van geavanceerde, gemechaniseerde oorlogvoering, maar de gure winterse omstandigheden en de bijna onneembare natuurlijke barrière die dit ruige berglandschap vormde, dwongen de geallieerden terug te grijpen op de eeuwenoude gewoonte veldtochten tot het zomerseizoen te beperken.

Merkwaardigerwijs kwam de Duitse opperbevelhebber Zuidwest, veldmaarschalk Albert Kesselring, bij het bruggenhoofd Anzio bijna vijftig kilometer naar het noordwesten, tot ongeveer dezelfde conclusie als zijn vijandelijke tegenhanger, toen hij langs het front reed en met zijn commandanten overlegde. Het was inmiddels twee maanden geleden dat de geallieerden bij Anzio waren geland. Als onderdeel van operatie SHINGLE waren 36.000 Amerikaanse en Britse soldaten, die onder bevel stonden van het Amerikaanse zesde legerkorps, op het vlakke terrein ongeveer 45 kilometer ten zuiden van Rome aan land gekomen. De manoeuvre was opgezet met de bedoeling het hoofdfront van de Gustavlinie in het zuidoosten te passeren, maar het aanvankelijke voordeel van deze verrassingsactie werd weldra tenietgedaan en daarmee ook de hoop van de geallieerden om een verbinding met hun zuidelijker troepenmacht te forceren.

Maar Anzio was al even frustrerend verlopen voor de Duitsers, die inzagen

hoe belangrijk het was – zowel psychologisch als strategisch – om de geallieerden terug de zee in te drijven. Generaal Eberhard von Mackensen, commandant van het Duitse Veertiende Leger, met zowel Rome als het Anzio-bruggenhoofd als operationeel terrein, had Kesselring al enkele weken voorgehouden dat ze de hoop moesten opgeven om een dergelijk doel te verwezenlijken. Duitse tegenaanvallen waren herhaaldelijk afgeslagen doordat de geallieerde vuurkracht superieur was. De vorige nacht hadden zelfs Carla Capponi en Paolo in hun schuilplaats in Rome het doffe gebulder van het geschut bij het Anzio-bruggenhoofd op zo'n 45 kilometer afstand in het zuiden kunnen horen.

Maar ook al hoefden de geallieerden hun bescheiden terreinwinsten niet prijs te geven, voor de Amerikaanse en Britse troepen die hier vastzaten, was het bruggenhoofd bij Anzio een hels oord; ze kampten er met toestanden vergelijkbaar met die aan het westelijk front in de vorige grote oorlog. Langs het hele front bood het landschap een desolate aanblik. Dorpen en stadjes waren volledig in puin veranderd. Voorheen met dichte naaldbossen bedekte gebieden waren aangetast en kaalgeslagen. De aarde was gepokt door de talloze granaatinslagen en de bodem was tot een dikke plakkerige modderbrij gekarnd door alle explosies en de zwoegende voertuigen van de geallieerden. Zoals Ray Saidel – een negentienjarige soldaat van het Amerikaanse 1ste pantseregiment – had ondervonden, was de artillerie de allesbepalende factor in hun leven. Zijn vrienden en kameraden om hem heen boden allemaal dezelfde aanblik: hun ogen lagen diep in de kassen door het gebrek aan slaap en ze hadden een 'Anzio-loopje' ontwikkeld; ze waren er voortdurend op voorbereid om zich plat op de grond te werpen zodra ze een granaat hoorden suizen.

Voor de manschappen die in de Anzio-enclave in de val zaten, waren er twee bestaanswijzen, beide ondergronds. De eerste was in een grote loopgraaf waar een man of vijf in kon; het ontbrak hier niet aan gezelschap, maar veel beschutting bood zo'n gat niet, want het was te breed om iets zwaars als afdekking te kunnen houden. De tweede was een eigen schuttersputje van nog geen twee meter lengte: een soort doodskist, maar dan een die aan één kant opliep en daar open was. Ray had bepaald geen hekel aan zijn maten, maar hij wilde het liefst in leven blijven en had daarom gekozen voor een eenmanshol dat hij naast een omgevallen dennenboom had gegraven en had afgedekt met takken, planken en modder; met elke nachtelijke beschieting werd dit dak dikker en dus veiliger door alle nieuwe takken en brokstukken die erop terecht kwamen.

Maar al voelde Ray zich tamelijk veilig in zijn hol, het was met zijn diepte van nog geen meter niet erg comfortabel te noemen; als hij het gat dieper had gemaakt, zou het vol grondwater zijn gelopen. Hij kon er net in liggen lezen bij het licht van een in de wand gestoken kaars. Hij deelde zijn miserabele onderkomen met een jonge hond die aan was komen lopen. Het beestje was een soort mascotte geworden, want het hoorde granaten veel eerder aankomen dan Ray en zijn kameraden en zocht dan meteen dekking.

Overdag reed Ray in een jeep over de beruchte ‘Kegelbaan’, een lang, vrijwel onbeschermd en uiterst gevaarlijk stuk weg dat naar het front voerde. Daar stonden op een holle weg vijf tanks van zijn eigen G-compagnie verdeckt opgesteld tussen de infanterie. Het was Rays taak om berichten van de tanks over te brengen naar een observatiepost in het kleine vierkante geraamte van een gebouw dat op de plek stond waar de Kegelbaan en de holle weg samenkwamen. Het overbrengen van boodschappen was een uiterst gevaarlijke bezigheid, want elke beweging lokte Duits vuur uit. In de schutterssputjes van de GI’s langs de holle weg was nooit ruimte voor hen en dus zochten Ray en zijn collega’s tussen het koerieren door dekking waar ze maar konden tussen de tanks en de aarden verhoging. Hij wist maar al te goed dat het in Anzio een koud kunstje was om gedood te worden.

De enige troost was dat de geallieerden veel grotere hoeveelheden munitie op de Duitsers afvuurden dan de Duitsers op hen, en dat was ook de reden dat veldmaarschalk Kesselring, op het moment dat de bom van de partizanen in Rome de vredigheid van die lentedag uiteenreet, erin toestemde verdere aanvalsacties aan het Anzio-front te staken.

En zo ontstond er op die dag in maart opnieuw een impasse aan beide fronten. De Duitsers hadden tijdens de derde slag om Cassino iets wat op een overwinning leek geboekt, de geallieerden bij Anzio. Voor Ray Saidel en Hans-Jürgen Kumberg, en voor de vele duizenden andere manschappen die elkaar bevochten, betekende dit niet meer dan dat de intensiteit van de strijd afnam. Ze moesten nog voortdurend op hun hoede zijn en hun best doen om de slijtageslag te overleven. En dat betekende dat ze hun aandacht gericht moesten houden op wat er in hun onmiddellijke omgeving gebeurde. Hun oorlog was er een die aan een zeer smal front werd uitgevochten, en het leven of sterven van onschuldige mensen in het verre Rome – of het nu om Italianen of Duitsers ging – was voor hen hoegenaamd niet van belang.

Belangrijk was het wel voor veldmaarschalk Kesselring toen die rond zeven uur ’s avonds terugkeerde in zijn hoofdkwartier ten noorden van de hoofdstad. De terroristische aanslag in de Via Rasella van die middag had grote woede gewekt bij de Duitse bezetters. Het was bovendien een akelig voorproefje van de grote dreiging die de guerrillastrijders vanaf die dag tot aan het einde van de oorlog zouden blijven vormen. Als door een wonder waren niet alleen Carla en Paolo veilig ontkomen, maar ook de andere elf *gappisti* die bij de aanslag in de Via Rasella betrokken waren. Zestig procent van de ss-manschappen in de colonne was slachtoffer geworden van de aanslag. Achtentwintig van hen waren onmiddellijk gedood en een dag later was het dodental opgelopen tot drieëndertig. De 11de compagnie van het 3de bataljon van het ss-politieregiment Bozen had als operationele eenheid feitelijk opgehouden te bestaan. Twee burgers, een man van middelbare leeftijd en een jongen van dertien, waren even-

eens omgekomen. In de straat was een enorm gat van wel tien meter in doorsnee geslagen en overal lagen nog puin en afval.

De Duitsers reageerden prompt. Bovendien zouden de gesprekken die laat op de middag en in de avond van die 23 maart tussen Rome, Duitsland en het Duitse opperbevel in Italië werden gevoerd, van verstrekkende invloed op de resterende veertien maanden van de oorlog in Italië zijn.

Het was luitenant-generaal Kurt Mälzer, de Duitse bevelhebber in Rome, die het Duitse opperbevel Zuidwest van de aanslag op de hoogte stelde, hoewel de ss-manschappen politiemannen waren en dus onder het directe gezag en de jurisdictie vielen van generaal Karl Wolff, de hoogste ss-officier in Italië. Aangezien Kesselring en zijn stafchef, luitenant-generaal Siegfried Westphal, op dat moment nog niet waren teruggekeerd van het Anziofront, sprak Mälzer met een stafofficier van het opperbevel Zuidwest, kolonel Dietrich Beelitz. Daarna verwittigde hij het opperbevel van de Duitse strijdkrachten (het Oberkommando der Wehrmacht, okw) in Berlijn, dat op zijn beurt Hitler informeerde.

De Führer had een rustige dag gehad in de Wolfsschanze (het ‘Wolfsnest’) – zijn ondergrondse bunkercomplex bij Rastenburg in Oost-Pruisen – maar die rust werd verstoord door het nieuws van de aanslag, kort nadat die was gepleegd. Hij ontstak in razernij en eiste het soort vergelding dat ‘de wereld zou doen beven’. Hij zwoer een hele wijk van Rome met inwoners en al te zullen vernietigen; een ogenblik later eiste hij het doodschietsen van dertig Italianen voor elke gedode Duitser. Terwijl hij maar doorraasde, liep dit cijfer op tot vijftig Italianen per gedode ss’er.

Hitlers reactie bereikte Beelitz voordat Kesselring en Westphal waren teruggekeerd en dus belde hij generaal Von Mackensen op het hoofdkwartier van het Veertiende Leger. Mälzer, Beelitz en Von Mackensen vonden de eisen van de Führer alle drie te ver gaan, maar beseften ook dat ze snel een drastische daad moesten stellen. De acties van partizanen in Rome waren tot dan toe in hoofdzaak gericht geweest tegen neofascistische Italianen in plaats van tegen Duitsers. Op die acties en ook op eerdere moordaanslagen op Duitsers waren geen represailles gevolgd, maar nu vond de bezetter dat er te zachtzinnig tegen de partizanen was opgetreden. De gebeurtenissen van die middag leken ook aan te geven dat de partizanen een andere koers waren ingeslagen: deze aanslag was gewelddadiger en verwoestender dan alle voorgaande en was ook dicht bij het front gepleegd. Het was zaak om snel duidelijk te maken wie de baas was. Maar, vroeg Beelitz, wat vond Von Mackensen dat er gedaan moest worden? Mälzer had voorgesteld om tien Italianen voor elke gedode Duitser te executeren; Von Mackensen stemde hiermee in, maar zei erbij dat het alleen moest gaan om mensen die al ter dood veroordeeld waren en in de gevangenis op hun executie wachtten. Beelitz rapporteerde deze beslissing zoals het hem betaamde aan het okw in Berlijn, en dit gaf de suggestie door aan Hitler.

Toen Kesselring eindelijk aankwam op zijn hoofdkwartier op Monte Sorrate, een berg ten noorden van de hoofdstad, werd hij snel van het nieuws op de hoogte gebracht, waarna hij sprak met ss Obersturmbannführer Herbert Kappler, het hoofd van de Sicherheitsdienst (SD) – de inlichtingendienst van de ss – in Rome. Hij vroeg of die voldoende mensen had die op executie wachtten om aan het criterium van tien tegen een te kunnen voldoen. Zowel Kesselring als Beelitz, die meeluisterde, hoorde Kappler zeggen dat hij inderdaad genoeg gevangenen had die al ter dood veroordeeld waren. De veldmaarschalk ontving daarop telefonisch bericht van het opperbevel in Berlijn dat Hitler erop stond dat voor iedere gedode Duitser tien Italianen werden doodgeschoten en dat dat een direct bevel was. Later, ergens tussen tien en elf uur 's avonds, sprak Westphal met generaal Jodl, Hitlers hoofd operaties in Berlijn. Jodl herhaalde Hitlers bevel en zei nadrukkelijk dat de executies uitgevoerd dienden te worden door de SD onder leiding van Kappler. 'De Führer eist dat er ditmaal afdoende actie wordt ondernomen,' zei Jodl tegen Westphal. 'Zeg dat tegen uw veldmaarschalk.'¹ De implicatie was duidelijk: het vertrouwen ontbrak dat Kesselrings Wehrmachtofficiëren in staat waren om een zo brute vergelding ten uitvoer te brengen. Kort na dit gesprek bevestigde Kesselring het bevel: voor elke Duitser die in de Via Rasella het leven had gelaten, zouden tien Italianen worden omgebracht, en de executies moesten met bekwame spoed, binnen vierentwintig uur, worden uitgevoerd.

De teerling was geworpen.

Kappler zat met het probleem dat hij, hoewel hij het tegenovergestelde had beweerd, bij lange na niet beschikte over 280 gevangenen die op executie wachtten, laat staan de 330 die in de loop van de volgende dag vereist waren. De waarheid was dat er in heel Rome slechts drie mensen gevangenzaten die reeds ter dood veroordeeld waren. Haastig nam hij zijn toevlucht tot een categorie die aan minder strenge voorwaarden voldeed: er zouden kandidaten gehaald worden uit de groep mensen die 'de dood waard' waren, maar dit leverde nog steeds niet meer dan vijftien joden en een handjevol communisten op. Andere misdadigers werden bij elkaar geharkt, evenals mannen afkomstig uit de Italiaanse strijdkrachten die na de Duitse bezetting van Rome in september van het vorige jaar in hechtenis waren genomen. De rest van de dag waren de Duitsers verwoed bezig nog meer mensen aan de lijst toe te voegen, onder wie een priester en een aantal gevangenen die door neofascistische autoriteiten werden vastgehouden op grond van meest verzonnen beschuldigingen.

De verdwaasde en gedesorienteerde gevangenen werden in vrachtwagens voor slachtvee naar de Ardeatijnse Grotten gereden, iets ten zuiden van de stad in de buurt van de oude catacomben aan de Via Appia. De eersten arriveerden iets voor half vier op die vrijdag, 24 maart. De mannen werden in groepen van vijf tot diep in de donkere grotten meegenomen, waar ze het bevel kregen te

knielen en hun hoofd zijwaarts te keren. Daarop werden ze doodgeschoten.

In het begin werden de executies nog enigszins ordelijk uitgevoerd, maar naarmate de lijken zich opstapelden en de grotten zich vulden, verdween de discipline, mede als gevolg van de grote hoeveelheden drank waarmee de beulen zich moed hadden ingedronken om hun taak te kunnen volbrengen. Er werd steeds ongerichter geschoten. Veel beulen waren kantoorbedienden en geen soldaat; het waren leden van de SS en de SD, die net als Kappler nauwelijks militair getraind waren. Bij bijna veertig van de slachtoffers werd het hoofd compleet van de romp gescheiden als gevolg van het lukrake schieten. Anderen werden doodgeslagen. Een groter aantal stierf niet onmiddellijk, maar kwam langzaam om door verstikking of bloedverlies. Op de een of andere manier waren er die dag vijf mannen te veel verzameld. Als getuigen van de massamoord konden ze niet in leven worden gelaten en dus werden ook zij doodgeschoten, waardoor het totale aantal vermoorden van die middag op 335 uitkwam.

De massamoord in de Ardeatijnse grotten was de eerste vergeldingsactie die de Duitsers tegen de Italianen ondernamen. Het zou niet de laatste zijn; het bleek de opmaat tot een beleid van keiharde onderdrukking van partizanenactiviteiten, dat een verschrikkelijke schaduw over Italië zou werpen en de intensiteit zou aanwakkeren van een bloedbad dat tot na het einde van de oorlog zou aanhouden.

ISBN 978 90 263 2094 1 (voor Nederland)

ISBN 978 90 223 2268 0 (voor België)

© 2008 James Holland

© 2008 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos *uitgevers*,
Amsterdam en Corrie van den Berg

Oorspronkelijke titel *Italy's Sorrow. A Year of War, 1944-1945*

Oorspronkelijke uitgever HarperCollins

Omslagontwerp Studio Jan de Boer

Omslagillustratie The Imperial War Museum NA 14813 – The Gustav Line

Verspreiding voor België:

Uitgeverij Manteau, Antwerpen